

PAPER DETAILS

TITLE: 11 Eylül Sonrasi Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'in Afganistan Siyaseti

AUTHORS: Bilgehan ALAGÖZ,Ekber KANDEMİR

PAGES: 109-140

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/159451>

11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti

Bilgehan Alagöz* & Ekber Kandemir **

Özet

İran ile Afganistan arasındaki ilişkilerin Kopenhag Okulu'nun Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) bağlamında ele almaya çalıştığımız bu çalışmamızda, karşılıklı bağımlılığın ne tür bir güvenlik ilişkisini meydana getirdiği üzerinde durulmuştur. Özellikle 11 Eylül öncesi ve sonrası dönemde söz konusu iki ülke arasında meydana gelen gelişmelerin Kopenhag Okulu'nun sektörel analizi çerçevesinde, güvenlik alanı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte, Tahran-Kabil yakınlaşmasının bölgesel anlamda ortaya çıkardığı değişiklikler ve bunun bölgesel güvenliğe etkileri üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak, Kopenhag Okulu temsilcilerinin özellikle 1990'lı yıllarda ortaya koydukları bazı yaklaşımların farklı açılardan yeniden değerlendirilmesi gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Kopenhag Okulu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, İran, Afganistan, 11 Eylül*

* Dr. Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler, ekberkandemir@gmail.com

“Regional Security and Iran’s Afghanistan Policy in Post 9/11 Period”

Bilgehan Alagöz* & Ekber Kandemir**

Abstract

This article addresses the relationship between Afghanistan and Iran in terms of Regional Security Complex (RSC) of Copenhagen School. It focuses on security relationship due to interdependence. The effects of emerging developments, especially before and after September 11, on security issues between the two countries are discussed within the framework of sectoral analysis for Copenhagen School. It focuses on changes in the regional context due to Tehran and Kabul rapprochement and its effects on regional security. This study finally argues some approaches of the Copenhagen School representatives, particularly the ones in 1990’s, should be re-evaluated with different perspectives.

Keywords: *Copenhagen School, Regional Security Complex, Iran, Afghanistan, 11 September*

* Dr., Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, Political History and International Relations, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

** Master’s Degree, Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, Political History and International Relations, ekberkandmyr@gmail.com

Giriş

Güvenlik, günümüzde her bireyin ve devletin öncelikli gündem maddeleri içerisinde yer bulan bir kavramdır. Bu bağlamda, bireyler gibi devletler de güvenlik ihtiyacı duyar ve güvenliğin sağlanmasına yönelik büyük harcamalar yaparlar. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından baktığımızda güvenliğe yönelik birçok farklı yaklaşım görmek mümkündür. Ancak bunlar içerisinde özellikle Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu çok boyutlu güvenlik anlayışı farklı bir yere sahiptir. Kopenhag Okulu ile birlikte güvenlik çalışmaları devlet merkezli yaklaşımın etkisinden kurtulmuş ve sivil bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Söz konusu ekolün ortaya koyduğu güvenlik anlayışının yapı taşları olarak değerlendirebileceğimiz “güvenlikleştirme”, “sektörel analiz” ve “bölgesel güvenlik kompleksi” gibi kavramlar yeni bir güvenlik anlayışı ortaya çıkarmıştır.¹

Bu çalışmamız, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu güvenlik anlayışı çerçevesinde ve özellikle *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* (BGK) bağlamında 11 Eylül 2001 sonrası dönemde, İran İslam Cumhuriyeti'nin Afganistan siyasetini analiz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönem üzerinde durulmuş, bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi arka planı olarak 1979 yılından sonra ortaya çıkan gelişmelere değinilmiştir.

Çalışmamızda İran'ın 11 Eylül sonrası dönemde Afganistan'da izlediği politikalar bölgesel güvenlik kompleksi kavramı ışığında değerlendirilmiş ve söz konusu dönem içerisindeki ilişkiler yalnız askerî ve siyasî boyutları ile değil, farklı değişkenler üzerinden ele alınmıştır. Bu ilişkiler çerçevesin-

1 Kopenhag Okulu'nun kurucularından Barry Buzan'ın sınıflandırması olan ve genel olarak akademik çevrelerde kabul gören “Sektörel Analiz” güvenliği askeri, ekonomik, toplumsal (sosyal), siyasi ve çevresel güvenlik başlıkları altında ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998. Güvenlikleştirme ise bir süreçtir. Bu bağlamda, Güvenlikleştirme (securitization) süreci genel olarak, güvenlikleştirme aktörünün (securitizing actor) ortaya koyduğu söz ediminin (speech act), algılayıcı kitle (audience) tarafından kabul görmesi ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilen referans nesnenin (referent object) gerçek bir tehlike olarak değerlendirilmesi ile başlar. Bu süreç güvenlikleştirme adımı olarak tanımlanan başlangıç kısmını oluşturur. Güvenlikleştirme ise söz konusu tehdidin algılayıcı kitle tarafından gerçek ve varoluşsal bir tehdit olarak algılanması ve ikna olması ile gerçekleşmiş olur. Buzan, Wæver, Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 23-25.

de iki ülke arasında gelişme gösteren yeni alanların İran'ın ulusal ve bölgesel güvenliğine etkileri değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler ışığında İran ile Afganistan arasında bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşup oluşmadığına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, bu çalışmamızda Barry Buzan ve Ole Wæver'in eserlerinde Afganistan ve İran'ın içinde bulunduğu bölgeye ilişkin ortaya koydukları tezlerin, özellikle ABD'nin, Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrası geçerliliğini devam ettirip ettirmediği analiz edilmiş, ayrıca 11 Eylül sonrası dış değişkenlerinde dâhil olduğu söz konusu bölgede, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu yaklaşım çerçevesinde bir güvenlik kompleksinin oluşma ihtimali ele alınmıştır. Bu çalışmadaki temel amacımız, aslında Avrupa için geliştirilmiş olan Kopenhag Okulu'nun yaklaşımlarının siyasi ve askerî sektörlerin yoğun olduğu Ortadoğu ve Güney Asya'nın kesiştiği bir bölgede uygulanabilirliğini görmektir.

Güvenliğe Teorik Bir Bakış: Kopenhag Okulu ve Bölgesel Güvenlik

Uluslararası İlişkiler disiplindeki yaklaşımlar açısından en önemli çalışma konuları güç, güvenlik, savaş, barış ve çatışma çözümleme gibi alanlar olmuştur. Bu konulardan anlaşılacağı üzere uluslararası ilişkiler alanındaki teorilerin genel yaklaşımı güç dağılımı ve bunun ortaya çıkardığı etkiler olarak ele alınmaktadır. Bu kavramlardan biri olan *güvenlik* 1980'li yılların sonu itibariyle Kopenhag Okulu tarafından kapsamlı ve bilinenin dışındaki bir analiz düzeyinde ortaya konulmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplindeki diğer tüm yaklaşımlar gibi eksik ve eleştirilecek yönleri olmasına rağmen Kopenhag Okulu'nun, güvenliğe yönelik diyalektik ve kapsamlı bakış açısı ile daha uygun bir analiz yapmaya zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Kopenhag Okulu yaklaşımının temelleri 1985 yılında Danimarka'da kurulan Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi çevresinde atılmıştır. Bu merkezde çalışan *Avrupa Güvenliği* çalışma grubunun ortaya koyduğu yeni güvenlik anlayışı bu ekolün teorik altyapısını oluşturmaktadır.² Kopenhag

2 Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30 ,s. 43-73.

Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam eden Merkez, ortaya koyduğu ilk çalışma ile Avrupa güvenliğinin sadece askerî boyutlarda değerlendirilmemesi gerektiğinin, bunun yanında diğer alanların da önemli olduğunun üzerinde durmuştur.³ Kopenhag Okulu her ne kadar bir araştırma grubunun çevresinde kurulsada esasında Wæver ve Buzan'ın ortaya koyduğu görüşler ve yaklaşımlar etrafında şekillenmiştir.

Kuramsal çerçevede Kopenhag Okulu, Realist ekolün ortaya koyduğu güvenlik anlayışına karşı eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşımın, Realist ekole yönelik en önemli eleştirisi, hiç şüphesiz Realist yaklaşımın güvenliğe dar bir açıdan yaklaşması ve güvenliği yalnız askerî ve siyasal güvenlik gibi *yüksek politika* (high politics) konusu olarak ele alması ile ilgilidir.⁴ Bununla birlikte Kopenhag Okulu'nun teorik olarak kendi içinde çeliştiği, özellikle devlet merkezli olmakla eleştirdiği Realist bakış açısı gibi kendisinin de devlet merkezli bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan Kopenhag Okulu, kendisine yöneltilen eleştirilere karşı, alternatif bir teori meydana getirmek amacıyla olmadıklarını, var olan yaklaşımı geliştirerek, farklı bakış açıları sunmayı amaçladıklarını dile getirmiştir. Okulun temsilcilerinden Wæver bu durumu '*amacımız güvenlik nedir değil, güvenlik ayrıca nedir sorusunu cevaplamak*' şeklinde ifade etmiştir.⁵

Kopenhag Okulu'nun kurucularından olan Buzan tarafından, ilk defa *People, States and Fear* başlıklı kitapta⁶ dile getirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) Teorisi, daha sonra yayımlanan *Regions and Powers*

3 "Avrupa Güvenliği'nin Askeri-Olmayan Boyutları" başlıklı çalışma 1987 yılında ortaya konulmuştur. Projede görev yapan araştırmacılar, Egbert John, Pierre Lemaitre ve Ole Wæver'dir. Kopenhag Okulu için önemli bir yere sahip olan Barry Buzan ise bu ekibe bir yıl sonra dâhil olmuştur. Öte yandan, ilk projede Buzan'a yapılan sayısız atıfta ekip içerisinde olmamasına rağmen, fikirlerinin ne kadar etkili olduğunun göstergesidir.

4 Barry Buzan, "People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War", Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991, s. 8., Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, "Araştırma "Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü", *SETA Yayınları* XI, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara, s.27.

5 Ole Wæver, "Concepts of Security", University of Copenhagen Press, Copenhagen, 1997, s.47.

6 Buzan, "People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations Brighton", Harvester Wheatsheaf, 1983.

başlıklı kitapta ayrıntıları ile açıklanmıştır.⁷ BGK Teorisi'nin genel olarak Kopenhag Okulu'nun diğer yaklaşımları gibi Avrupa için üretildiği ve söz konusu bölgeyi açıklamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesi ile BGK yaklaşımı Kopenhag Okulu tarafından yeniden tanımlanmış ve küresel güvenliğe karşı bölgesel güvenliğin ön plana çıkarıldığı bir yaklaşım olarak güvenlik alanındaki tartışmalara dâhil olmuştur. BGK aslında *güvenlikleştirme* kavramının küresel siyaset alanında pratik bir hale dönüşmesidir. Devletler güvenlikleştirdikleri nesneler üzerinden veya güvenlik tehdidi algıladıkları durumlar özelinde ortak hareket edebilmektedirler. Ayrıca BGK sadece coğrafi olarak değil, bunun yanında *sektörel güvenliği* kabul etmek ile diğer güvenlik yaklaşımlarına karşı yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Buzan'a göre, bölgesel güvenlik temel olarak güç dengesi, tarihsel dostluk ve düşmanlıklar çerçevesinde oluşan bir kavramdır. Öte yandan, Kopenhag Okulu'nun diğer iki yaklaşımı (güvenlikleştirme, sektörel analiz) gibi BGK yaklaşımı da ilk olarak askerî ve siyasî güvenlik alanları için geliştirilmiştir. Ancak 1990'lı yıllar ile birlikte Okulun temsilcileri BGK'yi ortak bir yaklaşım haline getirmiş ve diğer güvenlik sektörlerini de bölgesel güvenlik analizine dâhil etmişleridir. BGK yaklaşımının önceki analiz düzeylerine yönelik eleştirisi, yeteri derecede açıklayıcı olamamalarıdır.⁸ Bundan dolayı Buzan ve arkadaşları *alt sistem* olarak tanımladıkları bölgesel güvenliği ön plana çıkarmışlardır.⁹

Kopenhag Okulu BGK'leri tanımlarken, iki veya daha fazla BGK'nin iç içe geçtiği bölgeleri *süper kompleks* olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda standart ve merkezi komplekslerin dışında süper komplekslerinde oluşması mümkündür.¹⁰ Güvenlik kompleksi tanımlanırken devletlerarasındaki

7 Barry Buzan, Ole Wæver, "Regions and Powers: The Structure of International Security", Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

8 Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemli bir tartışma konusu olan Analiz Düzeyi'ni birçok uluslararası ilişkilerci ele almıştır. Bu kapsamda analiz seviyesi sorununu en ayrıntılı şekilde inceleyen J. David Singer'dir. Makalesinde iki farklı analiz düzeyinden bahseden Singer disiplinde bu analiz düzeylerinden faydalanılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Singer, J. David, "Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006), s. 3-24.

9 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.43.

10 Ibid, s.56-60.

güvenlik bağları ortak çıkarlar üzerinden kesişebilir ve güvenlik kompleksi olumlu bir ilişki sonucunda ortaya çıkabilir.¹¹ Ayrıca söz konusu teoriye göre, bölgesel güvenlik kompleksleri statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Yani zaman içerisinde bu bölgeler değişiklik gösterebilir ve yeni kompleksler meydana gelebilir.¹² Öte yandan BGK'lerin içerisinde hâkim olan güvenlik sektörlerinin önceliği farklılıklar gösterebilir. Örneğin, Ortadoğu ve Güney Asya BGK'lerinde askerî ve siyasî sektörler öne çıkarken, Avrupa ve Kuzey Amerika güvenlik bölgelerinde ise siyasî, ekonomik ve toplumsal güvenlik sektörleri ön plandadır.¹³ Bölgesel güvenlik kompleksini en basit şekilde bir bölgede bulunan devletler veya devlet grupları arasında var olan coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar ve ilişkilerden dolayı karşılıklı olarak oluşmuş güvenlik bağımlılığı şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bağlamda, söz konusu bölgesel güvenlik bağımlılığı uluslararası ilişkiler açısından güç dengeleri, güvenlik ikilemi ve güvenlik yapıları çerçevesinde şekillenen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Öte yandan Buzan tarafından daha çok coğrafyaya ve güvenlik tehditlerine atıfla yapılan BGK tanımlaması '*ulusal güvenlikleri belirli bir çerçevede (coğrafi ve askeri) birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar girift bir ilişkiye sahip iki ya da daha fazla devletin, belli başlı güvenlik kaygıları açısından yeterli ölçüde güvenlik açısından birbirine bağımlı olması*' şeklindedir.¹⁵ Kopenhag Okulu'nun BGK yaklaşımında bölge güvenlik çevresinde şekillenmekte, askerî ve siyasî olarak güç sevkini kolay olduğu bir coğrafyayı kapsamaktadır.¹⁶

Herhangi bir grup devletin oluşturduğu yapıları her zaman için güvenlik kompleksi olarak tanımlamak doğru değildir.¹⁷ BGK olarak tanımlanan bölgenin, diğer bölgelerden ayrılan özellikler taşıması, bu kapsamda bölgenin coğrafi olarak birbirine yakın olması ve askerî unsurların ulaşımı

11 Ibid, s.53.

12 Ayrıca, Kopenhag Okulu BGK'leri tarih içerisinde çeşitli dönemlerde olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu sınıflandırma, bugüne kadar BGK'lerin nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemi "1+4+ Bölgesel Güvenlik Bölgeleri" olarak tanımlamıştır.

13 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.463.

14 Buzan, Wæver, Wilde, Security: A New Framework for Analysis, s.11.

15 Buzan, People, States, and Fear, 1983, s.15, Buzan, Regions and Powers, s.40.

16 Buzan, Wæver, Wilde, Security: A New Framework for Analysis, s.12.

17 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.47.

açısından uygun olması gibi niteliklere haiz olması gerekmektedir. B i r bölgenin BGK olarak tanımlanabilmesi için çeşitli şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlar;

- *Bölgesel güvenlik kompleksini diğer bölgelerden ayıran belirli bir coğrafi sınırının olması,*
- *İki ya da daha fazla özerk yapının/ünitenin (genelde devletler) bölgesel güvenlik kompleksi içinde yer alması, yani anarşik bir yapının mevcut olması,*
- *Yapılar/Üniteler arasında güç dağılımını sağlayan kutupların olması,*
- *Düşmanlık ve dostluk ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal yapılanmanın olması,*

şeklindedir.¹⁸

Kopenhag Okulu'nun temel argümanları çerçevesinde bir bölgenin güvenlik kompleksi olarak tanımlanmasına mani olan bir durum vardır. Bu da bölge dışı bir aktörün (genelde ABD gibi bir süper gücün) bölgeye askerî müdahale yoluyla dâhil oluşu ve bölgeyi kaplamasıdır (*overlay*).¹⁹ Bu bağlamda, yapacağımız çalışmada İran ile Afganistan arasında bir güvenlik kompleksinin varlığından daha çok, iki ülke arasında bir güvenlik bölgesinin oluşmasının ihtimalleri üzerinde duracağız. Bunun içinde öncelikle söz konusu iki ülkenin nasıl bir tarihsel süreç içerisinde geçtiğine bakmamız faydalı olacaktır.

11 Eylül Öncesi İran'ın Bölgesel Dış Politikası

Kopenhag Okulu'na göre bölgesel güvenlik kompleksi temel olarak güç dengesi, tarihsel dostluk ve düşmanlıklar çerçevesinde oluşan bir kavramdır. Bu açıdan bir ülkenin bölgesindeki diğer devletler ile sahip olduğu tarihsel bağları ve ilişkileri, güvenlik bağımlılığının oluşmasında etkili olan

¹⁸ Ibid, s.18.

¹⁹ Ibid, s.61-63.

faktörlerdendir. Bu bağlamda, İran ve Afganistan'ın özellikle 1979 yılından sonra içinden geçtiği önemli olaylara bakmak söz konusu dostluk ve düşmanlık bağlarını anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Tarihsel süreç açısından baktığımızda, İran'da 16 Ocak 1979 tarihinde gerçekleşen Devrim'in ardından Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan sürgünde bulunan ve otoritesi İran'da bir hayli güçlenmiş olan dinî lider Ayetullah Humeyni aynı yılın Şubat ayında İran'a dönmüş ve İran İslam Cumhuriyetini kurmuştur. Humeyni'nin kurduğu ve dinî temele dayanan yeni rejim kendi değerlerini yakın coğrafyaya ihraç etme çabasında olmuş ve "Ne Doğu Ne Batı" sloganını kendisine şiar edinmiştir.²⁰ Bundan sonraki süreçte İran dış politikası, Batı ve Amerikan karşıtlığı, 1979 yılının Aralık ayında başlayan Sovyet-Afgan Savaşı ve İran- Irak Savaşı gibi değişkenler çerçevesinde şekillenmiştir.

Bölgesel güvenliği önemli derecede etkileyen İran-Irak Savaşı ilk olarak 1979 yılı Haziran ayında İran ve Irak radyoları arasındaki propaganda savaşı ile başlamış, 1980 yılının Eylül ayında Irak tarafından Cezayir Antlaşması'nın fesih edilmesi ile savaş resmen başlamıştır.²¹ Yaklaşık sekiz yıl süren savaşta birçok taktik ve stratejiler denenmiş, ancak her iki devlet de birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı Kararı gereğince, taraflar ateşkesi kabul etmiş ve İran-Irak savaşı sona ermiştir.²² Savaşın *Tanker Krizleri* döneminde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıyan petrol taşınım hatlarının deniz rotasının hedef alınmaya başlanması, ortaya bir ekonomik güvenlik meselesini çıkarmıştır. Bölgesel ve küresel etkileri olan bu güvenlik sorunundan dolayı, dönem içerisinde *overlay* olarak değerlendirilebilecek olan ABD de bölgeye müdahil olmuş ve ABD ile İran arasında Basra körfezinde küçük çaplı çatışmalar çıkmıştır.²³

20 Muahmmmed Rıza Hafizani, "İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolityki Cedidi İran", *Research Journal on Islamic Revolution*, Vol 2, No 5, Winter 2013, s. 10.

21 Iraklı yetkililer savaş kararını vermeden önce Ürdün'de ABD, Suudi Arabistan ve Körfez Emirlikleri'nden yetkililer ile görüşerek İran'a saldırı konusunda anlaşmışlardır. Bu toplantıdan beş gün sonra ise 8 yıl sürecek, yaklaşık beş yüz bin kişinin canına mal olacak ve sonunda bir kazanı olmayan İran-Irak Savaşı başlamıştır Jubin, "Syria and Iran", s.33., William L. Cleveland, "Modern Ortadoğu Tarihi (A History of the Modern Middle East)", çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008, İstanbul, s.461.

22 Cleveland, "Modern Ortadoğu Tarihi", s.464-465.

23 Ibid, s.463. Kopenhag Okulu'nun temel argümanları çerçevesinde bir bölgenin

Irak savaşı döneminde, Afganistan'da başlayan Sovyet işgalinde İran'ın Afganistan'a olan ilgisi artmış ve ülkedeki Şii gruplara önemli destekler vermiştir. İran'ın bu dönemde Afganistan'daki Hazaralara ve diğer Şii gruplara yaptığı yardımlar özellikle kendi güvenliği ile doğrudan ilişkilidir.

İran-Irak savaşının sona ermesi, İran Devrimi'nin lideri Humeyni'nin ölmesi ve Sovyet işgalinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, İran dış politikası bölgesel olarak önemli bir değişiklik evresine girmiştir.²⁴ Buna paralel olarak, İran'ın Afganistan politikaları da konjonktürel olarak farklılıklar göstermiştir. Bu dönemde İran "Ne doğuluyuz, Ne batılıyız" anlayışının dışında "Hem Kuzey Hem Güney" anlayışını benimsemiş ve komşularla iyi ilişkiler çerçevesinde bir dış politika takip etmeye başlayarak, önceki dönemin aksine uluslararası toplum ile daha fazla entegre olma çabasına girmiştir.²⁵ Soğuk Savaş sonrası İran dış politikasında Afganistan ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış Orta Asya devletleri öncelikli alanlardan biri olmuştur. Bu da söz konusu ülkelerin Tahran'ın bölgesel güvenliği açısından taşıdığı önemden ileri gelmiştir. Ayrıca İran'ın güvenlik riski açısından bölgesel olarak en önemli meselelerini, sınırı aşan ve Şii olmayan Azınlıklar²⁶, Afganistan'daki Şii ve Fars azınlıklar ile mülteciler sorunu oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere İran'ın güvenlik riski/tehdidi olarak algıladığı meselelerin salt askerî ve siyasî problemlerin dışında olanları da vardır. Bu da bize Kopenhag Okulu'nun güvenliği farklı sektörler üzerinden tanımlamasının İran dış politikası bağlamındaki geçerliliğini göstermektedir.

güvenlik kompleksi olarak tanımlanmasına mani olan bir durum vardır. Bu da bölge dışı bir aktörün bölgeye askeri müdahale yoluyla dâhil oluşu ve bölgeyi kaplaması (overlay) durumunun ortaya çıkmasıdır. Bölgesel kompleks içinde böyle bir durumun gerçekleşmesi, devletlerin karşılıklı bir güvenlik bağımlılığı ilişkisi kurmaktan yoksun kalmalarına sebep olabilir.

24 Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, "Kısa Ortadoğu Tarihi" (A Concise History of Middle East), çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul, s.516.

25 R. K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Both North and South", The Middle East Journal, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3, s. 393.

26 Bu azınlıklardan en önemlilerini Beluçlar ve Kürtler oluşturmaktadır. Kürtlerin daha çok Türkiye sınırına yakın bölgelerde yoğun olarak yaşadığı ve rejim için çok fazla tehdit unsuru oluşturmadığı görülmektedir. Ancak tamamı Sünni olan ve sınırı aşan bir nüfusa sahip olan Beluçlar, Afganistan ve Pakistan sınırı boyunca İran için önemli bir güvenlik riski olarak değerlendirilmektedir.

1990'lı yılların sonuna doğru, İran'ın Afganistan'dan algıladığı güvenlik tehdidi artmıştır. Söz konusu dönemde, Taliban tehdidine ek olarak Afganistan sınırı boyunca ortaya çıkan güvenlik sorunları, İran'ı doğrudan tehdit etmiştir. Tahran açısından bu tehditler, sınırın güvenliksiz hale gelmesi, buna paralel olarak uyuşturucu ve insan kaçakçılığının artmış olması, Sovyetler işgali ile başlamış olan Afgan mülteci sorunu ve terörizm gibi başlıklar altında irdelenebilir. 1996'dan sonra Taliban'ın Afganistan'daki etkisini artırmasıyla bahsi geçen tehditler daha da büyümüştür. Ayrıca Taliban'ın Şiileri ülke içindeki en büyük düşman olarak görmesi ve Bamyân gibi yaşadıkları kentleri hedef alması İran'ı önemli derecede rahatsız etmiştir. Bu bağlamda, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Mezar-i Şerif kentinin 1998 yılının Ağustos ayında Taliban tarafından ele geçirilmesi ile büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Taliban kuvvetleri bu şehirde bulunan İran Konsolosluğu'nu basarak burada çalışan İranlı diplomatlar ile İran resmi haber ajansı İRNA'nın Mezar-ı Şerif büro şefi Mahmud Saremi'yi rehin almış²⁷ ve daha sonra bu kişileri öldürmüştür.²⁸ Söz konusu olaydan sonra İran ile Taliban yönetimi savaşın eşiğine kadar gelmiştir.²⁹ 1996-2001 yılları arasında Tahran ile Kabil arasındaki ilişkiler krizlerin olduğu, tehdit algılamalarının en üst düzeyde tutulduğu ve güvenlik tehditlerini barındıran bir halde devam etmiştir.

11 Eylül saldırılarının ardından Taliban'ın iktidarını kaybetmesi, İran'ın Afganistan'daki politikalarının değişmesine neden olmuş ve Tahran bundan sonraki süreçte güvenlik merkezli ve Afganistan'ın istikrarını önceleyen bir dış politika takip etmiştir.

11 Eylül Öncesi Afganistan'ın Bölge ve Dünya Siyasetindeki Rolü

Barry Buzan ve Ole Wæver, ülkeler arasında bölgesel güvenlik kompleksinin

27 Abrar, Mahmud Saremi, Taliban Tarafından Esir Alındı, 10.08.1998.

28 Ahmed Raşid, "Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun" (Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia), çev: Osman Akınhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001, s.119.

29 Reuters'in 09.09.1998 tarihli ve "İran Taliban'a Baskıyı Arttırdı" başlıklı haberinde Devrim Muhafızlarına mensup 70 bin askerin Afganistan sınırındaki Tatbikat için görevlendirilmesi emrinin İran'daki tüm orduların komutanı olarak görülen Ali Hamaney tarafından verildiği belirtilmiştir.

oluşmasını, dostluk ve düşmanlık ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal yapıların varlığına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.³⁰ Bu bağlamda, İran'ın özellikle Sovyet işgali ve sonrasında Afganistan'da belli gruplar üzerinden sosyal bir yapı inşa etmeye çalıştığı görülmektedir³¹. Bu noktada, Afganistan'ın yakın tarihindeki önemli gelişmeler ve İran tarafından ülkedeki sosyal yapılara yapılan yardımlar önemlidir.

Afganistan'da 1978 yılında gerçekleşen Nisan Darbesi³² sonrasında iktidarı elinde bulunduran komünist yönetimler üzerinden SSCB Kabil'de önemli bir nüfuz kazanmış ve sistemi dönüştürmeye başlamıştır. Öte yandan, İran İslam Devrimi sonrası kurulan yeni rejimin SSCB'yi tehdit olarak algılamasından dolayı Afganistan'ın İran ile ilişkileri işgal öncesi dönemde durağan bir şekilde seyretmiştir. Afganistan 1979 yılının Eylül ayında yeniden bir darbe ile iktidar değişikliğine gitmiştir. Darbe ile birlikte, Taraki'nin yerine uzun yıllar ABD'de eğitim görmüş olan Hafızullah Emin iktidara geçmiştir.³³ 100 gün süren Emin'in iktidarı KGB'nin verdiği istihbarat ve Kızıl Ordu'nun sağladığı askerî destek ile Babrak Karmal tarafından sona erdirilmiştir. Emin'in iktidardan uzaklaştırılmasının sebebi iç siyasetteki öngörülemez kararları ve dış siyasette Pakistan üzerinden ABD ile yakınlaşma çabaları olmuştur.³⁴ Babrak Karmal'in yönetimi ele alması sonucunda, Kabil tam anlamıyla SSCB'nin uydusu haline gelmiştir ve Karmal'in daveti üzerine 27 Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan işgali başlamıştır.³⁵

1979 yılında başlayan Sovyet işgalinden 1992 yılına kadar geçen süreçte Afganistan'ın yönetimi açısından Kabil'i merkez almak eksik bir analiz

30 Buzan, Wæver, *Regions and Power*, s.18.

31 Raşid, Taliban, s.119

32 Bu darbenin bazen Saur darbesi olarak adlandırılmasının sebebi, darbenin Farsi Takvime göre ikinci aya denk gelen "Saur" veya "Sawr" ayında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu ay kabaca 21 Nisan ile 21 Mayıs tarihleri arasını kapsar.

33 Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2001,, s.79, Kabil Radyosu ise Taraki'nin ciddi bir hastalıktan dolayı sabaha karşı hayatını kaybettiğini duyurmuştur.

34 Peter Tomsen, "The Wars of Afghanistan", Paperback Pub., December, 2013, s.161-162, Oğuz, s.131-133.

35 Amin Saikal, "Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival", I.B.Tauris Publications, New York, 2012, s.196.

yapmamıza neden olacaktır.³⁶ Bu dönemde ülkede tek merkezde toplanan bir güçten bahsetmek mümkün değildir. Kabil'in desteklediği Sovyetlere karşı çevredeki gruplar (mücahit hareketler) gerek dışarıdan aldığı yardımlar gerekse de iç ittifakların verdiği destek ile mücadele etmiştir. Bu dönemde dışarıdan yapılan yardımların bölge güvenliğine yaptığı etki açısından rolü çok büyüktür. İran, ABD, Çin, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan'da desteklediği farklı gruplar zaman içerisinde Mücahidin adını almış ve bu gruplar 1989 yılına kadar mücadele ettiği SSCB'ye ağır bir yenilgi yaşatmıştır.³⁷ Mücahitlere³⁸ belirtilen ülkelerin dışında uluslararası toplumdan ve özellikle Müslüman ülkelerden de büyük destek gelmiştir. Bu dönemde Afganistan'a savaşıma gelen mücahit gruplardan biri olan Suudi grubu 1988 yılında El-Kaide terör örgütüne dönüşmüş ve grubun liderliğini Usame Bin Ladin yapmıştır.³⁹ Savaşmak için gelen bu yabancıların gerek bölge güvenliğine gerek küresel güvenliğe karşı oluşturdukları veya taşıdıkları potansiyel tehdit/riskler 11 Eylül 2001'de yapılan saldırı ile ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

İşgal dönemindeki Afganistan İran ilişkilerine baktığımızda, İran özellikle Abdul Ali Mezari liderliğindeki Hazaraları desteklemiş ve İran'da eğitim verdiği Hazaraları Sovyetlere karşı savaşıma göndermiştir. 1990'lı yılların başında Sovyetlerin ekonomik olarak çökmesi ve Gorbaçov'un açıkladığı Glasnost ve Perestroyka (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) politikaları çerçevesinde SSCB, Afganistan işgalini sona erdireceğini açıklamıştır. Bu çerçevede Sovyet güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi başlamış ve İran'ın da çeşitli fraksiyonlarını desteklediği Mücahitler büyük bir za-

36 Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 153.

37 Z. Nilüfer Karacasulu, "Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan", Beta Yayıncılık, 2011, İstanbul, s.39.

38 Bunlar; 1-Sünni Peştunların oluşturduğu Hizb-i İslam, 2- Sünni Taciklerin oluşturduğu Cemiyet-i İslam, 3- Gülbettin Hikmetyar'ın liderliğini kabul etmeyen Peştunların oluşturduğu Hareket-i İnkılab-i İslam, 4- Suudi Arabistan'daki Vahabi fraksiyonlar tarafından desteklenen İttihad-i İslami (Taliban'a kaynaklık edecek) , 5-Hazara Şiilerinin oluşturduğu ve İran tarafından desteklenen Hizb-i Vahdet, 6- Özbeklerin oluşturduğu Cünbüş-ü Milli'dir.

39 Nouredin Nimeti, "Cünbüş Mukave-mat ve Tehacümü Şureviy beh Afğanistan der Salhayı 1979-1989", *Siyaset Bilimi ve Hukuk Üniversitesi Dergisi*, Tahrân, 2013, 43. Cilt, 2. Sayı, s.255.

fer kazanmıştır.⁴⁰ Her ne kadar işgal sonrası dönemde Kabil’de kurulmuş geçici bir hükümet mevcut olsa da⁴¹, ülkenin kırsalında güçlenen Peştun kuvvetlerini de görmezden gelmek mümkün değildir. Söz konusu Peştun gruplar ABD’nin de desteği ile 1994 yılında kurulacak ve kısa bir süre sonra yönetimi ele geçirecek olan Taliban’ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1994 yılının Kasım ayında kurulan Taliban,⁴² aynı ay içerisinde Kandahar, Laşkarga ve Hilمند vilayetlerini ele geçirmiş ve 1995 yılının Şubat ayına gelindiğinde Afganistan’daki 30 vilayetin dokuzunu kontrolü altına almıştır.⁴³ Taliban uzun bir süre ülke içinde bulunan diğer gruplarla mücadele etmiş ve ülkedeki kontrolün büyük bir kısmını ele geçirmiştir. 2000’li yıllara girilirken acımasız ve kanlı uygulamalarından dolayı uluslararası toplumun Taliban’a karşı tepkisi artmıştır. Bu dönemde El-Kaide ile birlikte hareket etmeye başlayan Taliban’ı uluslararası alanda destekleyen ve tanıyan yalnız üç devlet kalmıştır.⁴⁴ Öte yandan Afganistan’da yönetimi elinde bulundurduğu dönemde Taliban, Tahran’ın öncelikli güvenlik riskleri arasında yer almıştır. İran’ın Taliban’dan algıladığı güvenlik tehdidi ve stratejik çıkarlarına karşı oluşturduğu riskin bu denli büyük olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar;

- Taliban’ın ülkede yaşayan ve azınlık olan Şii Hazaralara karşı takip ettiği sert politikaların İran’ın çıkarları açısından ortaya çıkardığı sonuç,
- Sovyet işgali dönemine benzer bir şekilde Afganistan’dan İran’a yönelik büyük bir göç dalgasının gerçekleşme ihtimali,

40 Sovyetlerin Afganistan’dan çekilmesi 15 Şubat 1989’da resmen sona erecektir.

41 Afganistan’da çekilme sürecinde ilk olarak Necibullah hükümeti görev yaparken, 1992 yılında yapılan baskın ile yerine Burhannedin Rabbani liderliğindeki Tacik ağırlıklı bir hükümet kurulmuştur. Bu dönemde ülkede bir parçalanmışlıktan söz etmek mümkündür. Özellikle Kabilde Taciklerin ağırlığı, Kuzeyde Raşid Dostum liderliğindeki Özbeklerin hâkimiyeti ve güneyde Peştunların kontrolü buna örnek olarak gösterilebilir. İran’ın özellikle bu dönemde Taciklere yönelik bir temayüllü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

42 Kaynaklarda, 1994’ün Aralık ayında yaklaşık 12 bin menderese öğrencisinin savaşmak için Taliban’a katıldığı belirtilmektedir.

43 Raşid, s.375.

44 Bu ülkelerde; Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri idi.

- Afganistan'da güçlü bir Taliban'ın İran içerisinde bulunan Sünni kökenli Beluçları Tahran'a karşı harekete geçirebileceği korkusu,
- İran'ın rakibi olan ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Taliban'ı bölgesel çıkarları açısından bir maşa olarak kullanabilme ihtimali,
- Taliban'ın üretimini teşvik ettiği uyuşturucunun İran üzerinden gerçekleştirilen ticareti ve bunun İran'ın toplumsal yapısına verdiği zararlar olarak gösterilebilir.

11 Eylül saldırılarının ardından İran açısından Afganistan yeni fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarmıştır.

Amerika'nın New York şehrinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin faaliyet binalarının hedef alındığı 11 Eylül 2001 terör saldırıları ABD açısından olduğu kadar Afganistan ve bölge ülkeleri açısından da bir kırılma noktası olmuştur. Bu saldırıların ardından başlayan ABD öncülüğündeki operasyon sonucunda Afganistan'da Taliban rejimi yıkılmış ve ülke yeniden dizayn edilemeye çalışılmıştır.⁴⁵ Öte yandan 11 Eylül sonrası döneme İran'ın güvenliği açısından baktığımızda, ABD tarafından gerek Afganistan'ın işgal edilmesi, gerekse de 2003 yılında başlayan Irak işgali büyük ironiler taşımaktadır. Tahran açısından bu durumun ortaya çıkardığı ikilem, bir taraftan kendisi için küresel anlamda en büyük düşman olarak gördüğü ABD tarafından çevrelenmesi iken, diğer taraftan güvenliği açısından tehdit olarak gördüğü Saddam Hüseyin ve Taliban rejimlerinin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu bağlamda İran, daha önce siyaseten zayıf kaldığı komşu ülkeler Afganistan ve Irak'ta, bundan sonraki süreçte önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Kopenhag Okulu temsilcilerinin 2003 yılında yazdıkları eserde Afganistan'ı bölgede yalıtıcı (*insulator*) devlet olarak değerlendirmelerine rağmen, daha sonraki dönemde bunun değiştiği, İran ile geçmişten gelen bağlarının da etkisiyle iki ülke arasında bir güvenlik bağımlılığının ortaya çıktığı söylenebilir.⁴⁶ Tüm bunların dışında bir gerçek

45 Afghanistan Reconstruction: Fact vs. Fantasy, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), New York City, 2015, https://www.sigar.mil/newsroom/ReadFile.aspx?SSR=7&SubSSR=29&File=speeches/15/SIGAR_Cornell_Speech.html.

46 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.110

daha vardır, o da ABD'nin artık bölgenin bir aktörü haline gelmesidir. Daha önceki dönemlerde nüfuz gücü ile bölgede var olmaya çalışan Washington, 11 Eylül sonrası dönemde gerek askerî gerekse siyasî olarak doğrudan bölgeye müdahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda ABD, bölgenin güvenlik paradigmaları içinde Kopenhag Okulu'nun tanımladığı bölgeyi kaplaması (*overlay*) rolü ile önemli bir değişken olmuştur.

Afganistan'ın Yeniden İnşa Süreci ve Güvenlik Sorunsalı

11 Eylül'den sonra Tahran'ın Kabil'e yönelik politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle bu ikili ilişkiye güvenlik açısından baktığımızda birçok değişkenin olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda 2001 sonrası İran ile Afganistan arasındaki münasebetleri güvenlik kapsamında ele alırken, Tahran yönetiminin Şii ve Tacik gruplarla olan yakın ilişkilerini, Afganistan'daki siyasî rolünü, yaptığı pozitif ekonomik etkileri, İran'ın ABD'nin politikalarına karşı geliştirdiği hamleleri, su sorununu, uyuşturucuyla mücadele girişimlerini, enerji güvenliğini ve mülteci sorununu ele almak gerekmektedir. Söz konusu değişkenlerin tümünün içinde olduğu bir analiz, iki ülke arasındaki olası bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşup oluşmadığı konusunda bize bir fikir verecektir. Nitekim Kopenhag Okulu'na göre güvenlik çok boyutlu yaklaşılması gereken bir meseledir.

İran, Afganistan'da 11 Eylül sonrası dönemde, etnik ve mezhepsel bir yaklaşım sergilemeyeceğini göstermeye çalışsa da fiiliyatta öyle olmamış, Afganistan siyasetinde belirli bir dönem için mezhepçi politikalar izlemeye devam etmiş ve kendisine doğal müttefik olarak gördüğü Şii'leri⁴⁷ ve özellikle de Hazaraları Afganistan siyasetinde desteklemiştir. Bunun en önemli göstergesi 2001 sonrasında Hazaraların Afganistan'da elde ettiği siyasî güçtür. Hazaralar daha önceki hiç bir dönemde ülkede bu denli bir siyasî güç elde edememiştir. Tahran yönetiminin bu noktada rolü büyüktür. İran, Hazaralardan sonra özellikle Tacik grupları Afganistan'da desteklemiştir. Tahran tarafından Taciklerin desteklenmesinin en önemli sebebi hiç şüphesiz bu grubu kendilerine etnik olarak yakın görmelerinden kaynaklanmak-

47 Afganistan'da yaşayan Şii'lerin büyük bölümü Hazaralar'dan oluşmaktadır. Diğer taraftan ülkede yaşayan Kızılbaşlar ve Aymaklar gibi küçük Şii gruplarda bulunmaktadır.

tadır.⁴⁸ Taliban'ın iktidara gelmesi ile birlikte Afganistan'daki etkinliğini tamamen kaybeden Tahran, 2001 sonrası dönemde Hazaralar ve Tacikler ile ülkedeki bu gücünü yeniden konsolide etmiştir. Buna ek olarak, İran'ın 11 Eylül sonrası dönemdeki Afganistan'a yönelik politikalarını sadece mezhepsel ve etnik değişkenler üzerinden analiz edersek yanlış ve eksik bir analiz yapmış oluruz. Bu dönemde ortaya çıkan Afganistan'a yönelik farklı politikaların, İran'ın güvenliğine ilişkin olarak ortaya çıkardığı etkileri değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle İran'ın iki ülke arasındaki bağımlılığı ve ilişkileri arttırma çabasını yalnızca dış politika hamlesi olarak görmemek gerekir, bu hamleler aynı zamanda İran'ın bölgesel güvenliğine yönelik Tahran tarafından yapılan birer manevra olarak değerlendirilebilir.

İran'ın 2001 sonrası Afganistan'ın yeniden inşa sürecinde oynadığı pozitif role ekonomik açıdan baktığımızda, Afganistan'ın hızlı bir şekilde yeniden imar edilmesi konusunda önemli çabalar sarf ettiği görülmüştür.⁴⁹ 2002 yılının Temmuz ayında Tokyo'da Afganistan'ın yeniden inşasının ele alındığı konferansta, İran, beş yıllık bir süre için Afganistan'ın yeniden inşasına 560 milyon dolar yardım edeceğini taahhüt etmiştir. Tahran tarafından taahhüt edilen bu yardımın 250 milyon dolarının karşılıksız hibe şeklinde olacağı, 250 milyon doların ikili harcamalar veya proje yardımları ve 60 milyon dolarının ise geçici yönetime yardım ve devlet kurumlarının yeniden tesis edilmesi için verileceği belirtilmiştir.⁵⁰ İran yaptığı bu yardım miktarı ile Tokyo Konferansı'nda Afganistan'a en çok yardım eden ülkeler sıralamasında 5. ülke olmuştur. Öte yandan İran'ın yardımları yalnız Tokyo Konferansı ile sınırlı kalmamıştır. İran ayrıca, 2006 yılının Ocak-Şubat aylarında gerçekleşen Londra Konferansı'nda Afganistan'a daha önce taahhüt ettiği miktara ek olarak 100 milyon dolar daha vereceğini beyan etmiştir.⁵¹

48 Afganistan'da yaşayan ve en büyük ikinci etnik grup olan Taciklerin Türk olduğu iddia edilmektedir. Buna karşın bazı kaynaklarda da Taciklerin Aryan ırkına mensup olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan az olmakla birlikte bazı kaynaklarda Taciklerin Arap olduğunu iddia etmektedir. Farsçanın bir çeşidi olan Darice'yi konuşan Taciklerin, tamamına yakını ise Sünni'dir. Bu iki farklı özellik Tacikler üzerindeki tartışmaları daha da arttırmaktadır.

49 İbrahim Abbas, Mecid Rençberdar, "Kumek-Hayı Maliyi İran Ba Afganistan: Ehdafe ve Asarı İğtisadiyî An", http://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/30813901107.pdf, erişim tarihi: (29.08.2015).

50 Abbas, Rençberdar, s.198.

51 Kayhan Barzegar, "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan", *The Washington Quarterly*, (2014), 37:2, s.126.

Diğer taraftan, 11 Eylül sonrası dönemde iki ülke arasındaki ticarî ilişkilere baktığımızda, 2001 yılında 60 milyon dolar olan ticaret hacminin⁵² 2012 yılına gelindiğinde 2 milyar dolar seviyelerine yükseldiği görülmektedir.⁵³ Bu ticarî ve ekonomik bağların sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiği ve bunun da özellikle güvenlik politikalarını etkilediği dile getirilmektedir.

Bu bağlamda Koppenag Okulu'nun *sektörel analiz* olgusuna değinmek faydalı olacaktır. Güvenliğin yalnız askerî ve siyasî tedbirler içermediğini dile getiren Okul, bunların yanında çevresel, toplumsal ve ekonomik koşullarında güvenlik üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ İran 11 Eylül sonrası dönemde, Afganistan'a yaptığı yaklaşık 650 milyon dolarlık yardım ve bunun yanında bu ülkedeki farklı gruplara sağladığı maddi destekleri ile bölgesel güvenlik kompleksinin oluşmasının temel şartlarından biri olan düşmanlık ve dostluk ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal ve ekonomik yapılar oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2 milyar dolar seviyelerine çıkarılması güvenliği etkileyen bir diğer olumlu ekonomik gelişmedir. Böylelikle iki ülke arasında olası bir BGK'nin oluşması sürecinde ekonomik değişkenlerin etkisinin de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan temelleri Afganistan'ın Sovyet işgali yıllarına dayanan mülteciler konusu İran için en önemli güvenlik sorunlarından biridir. İşgal döneminde 4 milyona yakın Afganistan vatandaşı Pakistan veya İran'a sığınmıştır. Bu kişilerden yaklaşık 1,5 milyonunu ülkesine kabul eden İran, zaman içerisinde söz konusu mültecilerin ülkede çeşitli toplumsal sorunlara yol açtığını tecrübe etmiştir. Sovyetlerin geri çekilmesinin ardından bir kısım mülteci yeniden Afganistan'a dönmüş,⁵⁵ ancak daha sonra ortaya çıkan Taliban tehdidi ile birlikte önemli bir Afgan nüfusu mülteci olarak yeniden

52 Official: Iran-Afghanistan Bilateral Ties Unaffected by Western Sanctions , Fars News Agency, Şubat 2013, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=9107144322>.

53 Sumitha Narayanan Kutty, "Iran's Continuing Interests in Afghanistan", *The Washington Quarterly*, (2014), 37:2, s.146.

54 Buzan, Wæver and Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*.

55 Sovyet işgalinin sona ermesi ile birlikte yaklaşık 1,2 milyon insanın Afganistan'a geri döndüğü ancak İç savaşın şiddetini artırmasıyla birlikte yeniden bir göçün başladığı ifade edilmektedir. http://www.refugeecooperation.org/publications/afghanistan/pdf/10_schmeidl.pdf, erişim tarihi: (22.09.2015).

Pakistan ve İran'a sığınmışlardır. Sosyal yaşamın yanında, İran ekonomisi için de büyük bir yük getiren ve önemli bir tehdit oluşturan bu sığınmacılar, aynı zamanda ülke içindeki demografik yapıyı etkileyerek çeşitli sorunlara yol açmışlardır. Bunların başında yerel halkın iş olanaklarını azaltıp işsizlik oranını arttırmaları gelmektedir. Sığınmacıların İran'a geçişleri özellikle İran-Afganistan sınırını güvenlik açısından zayıflatmıştır. Her ne kadar Tahran yönetimi izinsiz geçişleri önlemek için güvenlik önlemleri almaya çalışsa da, bu bölgelerde bir insan kaçakçılığı sektörünün oluşmasının önüne geçememiştir.

Afganistan'dan gelen sığınmacıların zaman içerisinde İran için önemli bir güvenlik sorununa dönüştüğü söylenebilir. Özellikle Sünni Afganlıların İran'da bulunan diğer Sünni gruplarla etkileşim içerisine girmesi ve gelen sığınmacıların bir kesiminin Taliban rejiminin getirdiği radikal din anlayışını İran'a taşıma endişesi, Tahran'ın bu sorun ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı İran sığınmacı sorununu kalıcı bir şekilde çözmek için özellikle 2001 sonrası dönemde kademeli bir şekilde bu kişileri Afganistan'a göndermeye başlamıştır.⁵⁶ Bu kapsamda, 2002 yılından 2013 yılına kadar olan sürede 909 bin 957 Afganistanlı sığınmacı BMMYK'nin desteği ile İran'dan ülkesine dönmüştür.⁵⁷

İran ile Afganistan arasında ortaya çıkan bir diğer önemli güvenlik sorunu mülteci meselesi ile bağlantılı olan uyuşturucu meselesidir. Söz konusu iki mesele de sınır güvenliği ile birebir ilişkilidir. İran, dünya uyuşturucu ticaretinin ana geçiş güzergâhlarından biri konumundadır. Tahran bu sorunun üstesinden gelebilmek için 900 kilometreden uzun bir sınıra sahip olduğu komşusu ile sınır güvenliğini sağlamak zorunda olduğunun farkındadır. Bu bağlamda alınan önlemlere rağmen İran'da son otuz yılda yaklaşık 3.700 güvenlik görevlisinin öldüğü, ayrıca 12.000'nin üzerinde kişinin de yaralandığı belirtilmektedir.⁵⁸ Tahran bu sorunla mücadele edebilmek için özellikle Afganistan'ın istikrarlı bir yapıya sahip olması gerektiğinin ve ülke genelinde etkili kontrole sahip bir iktidarın, uyustu-

56 İnsan Hakları İzleme Örgütü 2002 Raporu (Human Rights Watch Report 2002), "Closed Door Policy: Afghan Refugees in Pakistan and Iran", Vol. 14, No. 2(G). <http://www.hrw.org/reports/2002/pakistan/>, erişim tarihi: (22.09.2015).

57 Ibid, s.5

58 Iran on 'Frontline' of Fight Against Drug Smuggling, Al Arabiya, 26 Haziran 2013.

rucu üretiminin önüne geçebileceğinin farkındadır.⁵⁹

Genel olarak değişen güvenlik paradigması ile birlikte İran'ın son yirmi yıllık süreçte tehdit/risk algıladığı güvenlik meseleleri önemli değişikliklere uğramıştır. Özellikle uyuşturucu sorunu ile mücadele ve mülteci meselesinin çözülmesi her ne kadar salt güvenlik konuları gibi görünmese de zaman içerisinde İran'ın güvenlik gündeminin başlıca konuları arasına girmiştir. Bu kapsamda Buzan tarafından *'ulusal güvenlikleri belirli bir çerçevede (coğrafi ve askerî) birbirinden ayrı düşünülemez kadar girift bir ilişkiye sahip iki ya da daha fazla devletin, belli başlı güvenlik kaygıları açısından yeterli ölçüde güvenlik açısından birbirine bağımlı olması'* şeklinde yapılan BGK tanımlanmasının, iki ülke arasında gerek mülteci gerekse uyuşturucu ile mücadele bağlamında ortaya çıkan sınır güvenliğine ve diğer girift ilişkilere ne kadar uygun düştüğünü görmek mümkündür. Bu bağlamda İran kendi kamu düzenini tesis etmek ve güvenliğini sağlamak için Afganistan'ın da toplumsal ve ekonomik istikrarını incelemek zorundadır.

11 Eylül'ün hemen öncesinde ve sonrasında meydana gelen gelişmeler İran ve ABD gibi iki düşman ülkenin, bazı dönemlerde işbirliği yapabileceğini veya en azından güvenlik politikalarının ortak bir noktada kesişebileceğini göstermiştir. Bu da Tahran ve Washington'un Afganistan'daki politikalarının geçici bir süre ile birbirine yakın olmasına neden olmuştur. Ancak ABD ve İran arasındaki bu yakınlaşma uzun sürmemiş 2004 sonrası dönemde yeniden gergin ve çatışmacı bir ilişkiye dönüşmüştür. Diğer taraftan İran, ABD'nin Afganistan gibi sınır komşusu olan bir bölgeye yerleşmiş olmasının risklerini de hesaplamaktadır. Bu kapsamda Tahran özellikle güvenlik kaygılarından dolayı Afganistan'da uzun süreli bir ABD varlığına şiddetle karşı çıkmıştır. Tahran ve Washington arasındaki bu karşılıklı mücadelenin Afganistan'ın içinde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, İran ve ABD'nin Afganistan'da askerî olarak olmasa da, yumuşak güç araçları ve istihbarî olarak kıyasıya bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir.⁶⁰ İran ulusal güvenliği ve Afganistan'daki nüfuzunu

59 Cansın Özel, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, Bilgesam Yayınları, 2013, s.138.

60 İran'ın en önemli yumuşak güç unsurlarından biri olan ve İran kültürünün transferini sağlamak için çalışan İmam Humeyni Yardım Komitesi'nin (Imam Khomeini Relief

arttırmak üzerinden Kabil'de rol oynarken, Washington güvenlik ve terörizmle mücadele kaygıları öncelikli olmak üzere küresel anlamda bölgede var olmaya çalışmaktadır. Bu iki aktörün Afganistan'daki rollerinin öncelikli olarak seviye açısından farklılıklar arz ettiğini saptamak gerekmektedir. İran'ın bölgesel bir aktör olduğu, elindeki gerek sert güç (*hard power*) gerekse yumuşak güç (*soft power*) araçlarının ancak bölgesel düzeyde etki edecek bir kapasiteye sahip olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bölgesel komplekse dışarıdan müdahalelerin gerçekleşmesi, devletlerin karşılıklı bir güvenlik bağımlılığı ilişkisi kurmaktan yoksun kalmalarına sebep olabilir. Süper güç olan ABD sahip olduğu olanak ve imkânlar açısından tüm BGK'lara müdahil olma kabiliyetine (*bölgeyi kaplaması-overlay*) sahiptir. Ancak burada hangi aracı ne seviyede kullanacağı da Washington'un inisiyatifindedir. Bu kapsamda Afganistan, İran, Pakistan ve Hindistan'ı da içine alan bir bölgede oluşması muhtemel bir Güney Asya bölgesel güvenlik kompleksinde ABD'nin daha çok askerî, siyasî ve ekonomik araçlarla yer bulmaya çalıştığını görmek mümkündür. Her ne kadar böyle bir komplekse dâhil olmak için Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu şartları⁶¹ taşımasa da, ABD'nin süper güç olması ve bu bölgedeki çıkarları onu bu denklem içerisinde değerlendirmemizi gerekli kılmıştır.

İran, Ortadoğu ülkeleri arasında önemli miktarda petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan ülkelerden biridir. Bu açıdan enerji geçiş yolları ve enerjinin uluslararası piyasalara ulaştırılması Tahran için önem arz eden bir husustur. Ancak su kaynakları bakımından ise İran'ın aynı durumda olduğunu söylemek pek mümkün değildir. İran kurak olarak nitelendirebileceğimiz bir konumda yer almaktadır.⁶²

Foundation-IKRF) Afganistan'da, Tahran'ın ideolojik ve siyasal amaçlarını destek bulmak ve ülkede ABD'ye karşı politik hamleler yapmak amacıyla 30 binin üzerinde İranlı görevlendirdiği iddia edilmiştir. Buna karşın, ABD tarafından yayımlanan 2014 Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Yayıncılık başlıklı kapsamlı faaliyet raporunda kamu diplomasisi için 2014 yılında en çok harcamanın Afganistan'a yönelik olarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir. ABD'nin yalnız 2014 yılında Afganistan'a kamu diplomasisi alanında harcadığı miktar 65 milyon dolardır.

61 1-Ülkelerin coğrafik konumları açısından bir birine yakın olması; 2-Devletlerin güvenlik sahasındaki ilişkileri açısından bir birleriyle bağlantılı olması; 3-Ülkeler arası güç ilişkilerin ve karşılıklı jeostratejik çıkarların mevcudiyeti; 4-Komşuluk, savunma, destek, şüphe veya korku içeren güçlü ilişkilerin varlığı.

62 İranlı Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj, ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/SuKaynaklari/uzmangorusugoster.aspx?ID=707>, erişim tarihi: (21.09.2015).

İran açısından su sorununa baktığımızda, söz konusu durumun güvenlik boyutunun da olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Afganistan ile İran arasında 1973 yılında imzalanmış olan Helmand Nehrine ilişkin su paylaşımı konusundaki anlaşma iki ülke arasındaki su rejimini düzenlemektedir. Söz konusu anlaşmaya göre İran'a Helmand Nehri'nden saniyede 26 m³ (26 m³/sn) su verilmesi gerekmektedir.⁶³ Ancak Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele aldığı 1996 yılından, Kabil'deki iktidarını kaybettiği 2002 yılına kadara geçen sürede söz konusu su paylaşımı anlaşmasının rafa kaldırıldığı görülmüştür. 2002 sonrası Afganistan'da göreve gelen yönetim ise Helmand Nehrine ilişkin anlaşmayı onaylamış ve yeniden uygulamaya sokmuştur. 2012 yılının Mart ayında İran, Afganistan ve Tacikistan arasında imzalanan memorandum ile su, enerji ve demiryolu hatları konusunda bir anlaşma sağlanmıştır.⁶⁴ Ancak daha sonra kurulması planlanan çalışma komisyonlarının kurulamadığı ve Farsça konuşan bu üç ülke arasında söz konusu alanlarda hayata geçirilmeye çalışılan işbirliğinin yapılamadığı belirtilmiştir.⁶⁵ Görüldüğü üzere su sorunu gibi çevresel faktörler her ne kadar askerî ve siyasî konuların dışında bir konu olmasına karşın çeşitli güvenlik meselelerini etkileyebilmektedir. Bu kapsamda Koppenag Okulu'nun ekolojik güvenlik ya da çevresel güvenlik başlığı altında irdelediği güvenlik türünün ülkeler arasındaki ilişkileri de etkileyebildiği görülmüştür. Bu çerçevede Tahran ile Kabil arasındaki ilişkilerin olumlu bir düzlemde seyretmesi su konusundaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını engelleyecektir. Buna ek olarak Tahran, Kabil ve Duşanbe arasında su konusuna ilişkin olarak oluşturulacak bir ortaklığın bölgesel güvenliğe olumlu etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir.

İran'ın enerji kaynaklarına baktığımızda doğal gaz miktarı açısından kanıtlanmış rezervleri ile dünyada birinci sırada olduğunu görmekteyiz. Bu rezervler dünya doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %18,2'sine denk gelmektedir.⁶⁶ Petrol açısından baktığımızda ise İran dünya rezervlerinin yaklaşık

63 Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj.

64 Dushanbe Quadrilateral Meeting Looking Past Us Curbs Govt Pushes Ahead With İp Project, The Express Tribune, 26 Mart 2012.

65 ORSAM Su Araştırmaları Programı uzmanı Dr. Tuğba Evrim Maden ile gerçekleştirilen görüşme.

66 BP Statistical Review of World Energy June 2015, s.20, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy_economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-natural-gas-section.pdf, erişim tarihi: (22.09.2015).

%10'una sahiptir. Bu miktar OPEC ülkeleri arasında yaklaşık %13'lük bir orana tekabül etmektedir. Petrol açısından dünyanın 4. büyük rezervine sahip İran'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin 157 milyar varil olduğu tahmin edilmekte olup, bunların %70'i denizde, %30'u ise karada yer almaktadır.⁶⁷ Söz konusu enerji rezervlerinin çıkarılması kadar, işlenmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması da büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, İran'a uygulanan yaptırımlardan en çok etkilenen sektörlerin başında enerji sektörü gelmektedir.

İran, enerji güvenliğini sağlamak için özellikle komşuları ile olumlu ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu komşularının başında da Afganistan gelmektedir. Tahran'ın Kabil ile sahip olduğu ticarî ilişkiler içerisinde enerjinin önemli bir yer tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İran'ın Afganistan'ın en büyük enerji tedarikçisi olduğu, 2011 yılının Aralık ayında imzalanan anlaşmayla çok açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu anlaşma ile İran yıllık bir milyon tonun üzerinde petrol ürününü Afganistan'a ihraç etmeyi kabul etmiştir.⁶⁸ Bu ürünlerin yaklaşık 600-700 bin tonu motorin dizel, 250-300 bin tonu benzin ve 100 bin tonu da jet yakıtından oluşmaktadır.⁶⁹ Öte yandan İran için Afganistan sadece enerji sattığı bir komşu ülkesi değil, aynı zamanda Tahran'ın özellikle Güney ve Orta Asya'ya geçirmeyi planladığı boru hatları içinde kilit konumda bulunan bir ülkedir. İran'ın Çin ve Hindistan gibi büyük enerji pazarlarına doğrudan enerji taşınım hatları ile ulaşabilmesi için Pakistan veya Afganistan üzerinden bir rota takip etmesi gerekmektedir. Her iki güzergâhın çeşitli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin, İran'dan Çin'e gaz taşıyacak bir projenin Pakistan'dan geçirilmesi, boru hattının güvenliği için Afganistan'ın da istikrarlı olmasını gerektirmektedir. Buna karşın, aynı projenin Afganistan'dan geçirilmesinde de söz konusu ülkenin istikrarlı olması en öncelikli meseledir. Bu bağlamda İran'ın enerji güvenliği için Afganistan'ın istikrarlı bir yapıda olması öncelikli şarttır. Öte yandan Afganistan üzerinden geçecek bir boru hattının İran'a gerek maliyet gerekse fayda

67 Emin Akhundzada Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, Aralık 2014, İstanbul.

68 Head of Iran's Customs, Abbas Memarzadeh, "The Volume of Trade between Iran and Other Countries", Khabar Online, 27 Ekim 2012, <http://www.khabaronline.ir/detail/254224/> erişim tarihi: (22.09.2015).

69 Barzegar, s.121.

açısından Pakistan üzerinden geçecek olan hattan daha avantajlı olacağı dile getirilen bir diğer husustur. Nitekim Afganistan'ın Çin sınırı ile İran arasındaki mesafe Tahran'a Pakistan güzergâhından daha kısa bir mesafe sunmaktadır. Ayrıca Afganistan rotasında, İran sadece tek ülke üzerinden Çin'e ulaşabilmektedir. Ancak diğer güzergâhta Pakistan'dan sonra hangi rota üzerinden gidileceği de bir muammadır. Tüm bu sebeplerden dolayı İran'ın enerji güvenliği açısından Afganistan'ın ne kadar önemli olduğunu görmek mümkündür.⁷⁰ Burada Afganistan'ın tarihsel açıdan Asya'nın geçiş noktası olarak görülmesi güney-kuzey ve batı-doğu bağlantısını sağlaması da büyük rol oynamaktadır. Afganistan'da istikrarlı bir yapının tesis edilmesi İran'ın ulusal güvenliği açısından da büyük önem taşımaktadır.⁷¹ Buna ek olarak istikrarlı bir yapı, enerji güvenliğinin sağlanması ile bağlantılı olarak Tahran'ın ekonomik güvenliğine de olumlu etkiler yapacaktır. Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu şekilde güvenlik, bağlantılı sektörler arasında birbiri ile ilişkili bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Kabil ile Tahran arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunun da bölgesel güvenlik ile doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişmesi iki ülke arasında güvenlik konusunda bir işbirliği meydana getirecek ve bunun sonucunda su kaynakları ve enerji taşınım hatları konusunda ortaya çıkacak bir ortaklık iki ülkenin de istikrarına olumlu etkiler yapacaktır.

11 Eylül Sonrası İran-Afganistan Bölgesel Güvenlik Kompleksi Olasılığı

Bölgesel Güvenlik Kompleksi'nin oluşması devletler arasında belirli etkileşimlerin ortaya çıkması ile mümkündür.⁷² Kopenhag Okulu'nun temsilcileri Buzan ve Wæver özellikle Asya ve Avrupa gibi alanların Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güçlerin mücadele alanına dönüştüğünü belirtmişlerdir. Bu bağlamda Asya süper kompleksinin üç güvenlik kompleksine ayrıldığını, bunların Güney Asya, Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya

⁷⁰ Ibid, s. 122.

⁷¹ Kutty, s.144.

⁷² Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998.

BGK'leri olduğu üzerinde durmuşlardır.⁷³ 2003 yılında yaptıkları analizde, Güney Asya BGK'si içinde Afganistan'ı yalıtıcı (*insulator*) devlet olarak değerlendiren⁷⁴ Kopenhag Okulu temsilcileri, ayrıca bu bölgede bir kompleksin oluşmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun gerekçesini ise Afganistan'ın konumlandığı bölgenin Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya'nın kesiştiği bir nokta olmasına ve bahse konu bölgeler arasındaki güvenlik dinamiklerinin birbirinden tamamen farklı olmasına dayandırmışlardır.⁷⁵

Buzan ve Wæver Güney Asya BGK'sini irdelerken Taliban ve Afganistan'a ilişkin güvenlik meselelerini çok önemsememişlerdir. Kopenhag Okulu temsilcileri söz konusu bölgeyi ayırıcı (*insulator*) bir konumda görüp sadece doğu-batı ve güney-kuzey bağlantısını sağlayan bir ülke olarak değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan Buzan ve Wæver Afganistan'ın çevresinde bir bölgesel güvenlik kompleksinin ortaya çıkmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Buradaki yapıyı daha çok bir *mini komplekse* benzeten Kopenhag Okulu temsilcileri, sadece terör çerçevesinde dar bir analiz yapmışlardır.⁷⁶ Öte yandan Kopenhag Okulu temsilcileri tarafından kaleme alınan ve özellikle bölgesel güvenlik kompleksinin ele alındığı *Regions and Powers* adlı eserin 2003 yılında yayınlanmış olması ve bahse konu dönemden bugüne kadar geçen sürede gerek İran ile Afganistan arasındaki ilişkilerde gerekse de bölgede kayda değer gelişmelerin meydana gelmiş olması, bu iki ülke arasındaki güvenlik değişkenlerini yeniden ele almayı gerekli kılmıştır.

İran'ın 1990'lı yıllardan sonra Afganistan'dan algıladığı başlıca güvenlik tehdidi/riski radikal İslamcı hareketlerin oluşturduğu sorunların Afganistan'ı aşarak kendi ülkesine sıçraması olmuştur. Ayrıca bu hareketlerin (Taliban, El-Kaide) Afganistan'daki İran nüfuzunu da olumsuz etkilediği ve özellikle İran'ın desteklediği gruplar olan Hazaraları ve Tacikleri oyun dışında bırakmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak İran özellikle 2001 sonrası dönemde rasyonel bir politika takip etmiş, bir yandan kendine yakın olan grupları el altından desteklerken bir yandan da Afganistan'da oluştu-

73 Buzan, Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, s.96.

74 Ibid, s.110.

75 Ibid, s.96.

76 Ibid, s.110-111.

ruhan yeni hükümete yardım etmeye devam etmiştir. Böylece komşusu ile iyi ilişkiler geliştirirken, diğer taraftan da söz konusu ülkedeki nüfuzunu artırmayı başarmıştır. Tahran özellikle 2001 sonrası dönemde Afganistan'a yönelik çok boyutlu bir güvenlik politikası geliştirmiştir. Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik algısı ile örtüşen bir politikadan bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte, Afganistan'ın istikrarını önceleyen bir güvenlik politikası takip etmesi Tahran'ın bölgesel güvenliğe verdiği önemin bir işaretidir. Bunu daha iyi anlamak için aynı dönemde Tahran'ın etkili olduğu bir diğer ülke olan Irak'ta izlediği politikalar dikkat çekicidir; zira Afganistan'da istikrarlı bir yapının savunucusu olan İran, Irak'ta özellikle 2003 sonrası yıkılan Saddam rejiminin ardından her zaman için *kontrollü istikrarsızlığı* savunmuştur.⁷⁷ İki komşu ülkede bu denli farklı politikalar takip eden Tahran'ın en öncelikli hedefi 2001 sonrası elde ettiği kazanımları⁷⁸ koruyarak ulusal güvenliğini sağlamak olmuştur. Bunun için de İran bölgede gereken tüm siyasî ve askerî manevraları yapmış ve yapmaya devam etmektedir.

İran'ın bölgesel güvenlik politikalarını Afganistan özelinde değerlendirdiğimizde Buzan ve Wæver'in dediğinin aksine özellikle 2005 sonrası ortaya çıkan durum çok farklıdır. Ancak Buzan ve Wæver'in savunduğu tezin de artık değiştiği ve yeni bir düzlemin ortaya çıktığı aşîkârdır. Bu dönem öncesinde Kopenhag Okulu'nun savunduğu bölgede oluşması mümkün olmayan bir kompleksin 2005 sonrası dönemde işaretlerini görmek mümkündür. Bununla birlikte Tahran ile Kabil arasındaki ilişkilerin tam bir *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* oluşturduğunu söylemek yanlış olur.

İran'ın özellikle 11 Eylül sonrası Afganistan'a ilişkin güvenlik politikasını iki ana eksen çerçevesinde belirlemiştir. Bunlardan ilki Afganistan'da istikrarın sağlanmasıdır. İran açısından eğer Afganistan'da istikrarlı bir ortam oluşursa Taliban vb. yapılar yeniden ortaya çıkamayacak ve ülkenin gerek ulusal güvenliğine gerekse de Afganistan'daki çıkarlarına

77 İran- ABD Müzakereleri Ekseninde İran'ın Irak Politikası, TASAM, 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2233/iran-_abd_muzakereleri_ksen_inde_iranin_irak_politikasi, erişim tarihi: (23.09.2015).

78 Afganistan'daki Taliban yönetiminin 1996 sonrası İran'a yönelik oluşturduğu risk/tehdit 11 Eylül'ün ardından minimize edilmiştir. Ayrıca Irak'taki Saddam rejiminin de ABD tarafından yönetimden indirilmesi İran'ın bölgesel rolüne önemli katkılar sağlamıştır.

tehdit oluşturmamacaktır. İran'ın 2001 sonrası güvenlik anlamında takip ettiği ikinci politika ise Afganistan'daki uluslararası savunma gücüne karşı olan muhalif duruşudur. İran uluslararası barış gücü kapsamındaki, yabancı askerî birliklerin yanı başında olmasından hoşnut değildir. Özellikle en büyük düşmanı olarak gördüğü ABD'nin Afganistan'da üslenmesini Tahran doğrudan kendisi için bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirmiştir.⁷⁹ İran ile Afganistan arasındaki bölgesel güvenliği ele alırken, Afganistan'da nüfuz sahibi olan diğer ülkelerin de süreç içerisinde, söz konusu ülkede önemli derecede güç kaybı yaşadıkları görülmüştür. Bu kapsamda, 2001 sonrası dönemde daha önce bu bölgede önemli bir etkiye sahip ülkeler, nüfuzlarını kaybetmiş ve bölgede bir güç boşluğu (*vacuum of power*) durumu ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde ABD ve İran'ın Afganistan'daki konjonktürü iyi değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu iki ülke izledikleri politikalar ve kullandıkları farklı araçlar ile Afganistan'daki güçlerini arttırmış ve siyasi alanda manevra kabiliyetlerini geliştirmişlerdir. Bu bölgede 2001 öncesi önemli bir güce sahip olan Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkeler eski gücünü kaybetmiş ve nüfuzu zayıflamıştır.⁸⁰

Sonuç

İstikrarlı bir Afganistan'ın kendi ulusal güvenliğine ve bölgesel güvenliğe olumlu etkiler yapacağını düşünen Tahran, 11 Eylül sonrası uyguladığı politikalar ile Afganistan kaynaklı yaşadığı güvenlik risklerini ortadan kaldıracılabileceğini düşünmektedir. Bu sebeplerden dolayı Taliban sonrası dönemde, İran ile Afganistan arasındaki güvenlik konularının farklı değişkenler ile çözülmeye çalışıldığı, ancak bunun tam anlamıyla bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlamanın doğru olmayacağı görülmektedir. Bu bağlamda, Afganistan ile İran arasında oluşan yapıyı BGK yerine, “*güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı geliştirilmiş bir ortaklık ya da işbirliği*” şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Buna ek olarak, 16 Ocak

79 Dicle Sasaoğlu, NATO Sonrası Afganistan ve İran, *Bilgesam*, Mart 2015, s.4, <http://www.bilgesam.org/incele/2059/-nato-sonrasi-afganistan-ve-iran/#.VgTfd8vtmko>, erişim tarihi: (28.09.2015).

80 Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, ORSAM Asya Araştırmaları Programı, Mart 2011, s.163.

2016 tarihi itibarıyla P5+1 ülkeleri⁸¹ ve AB ile İran arasındaki Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) kapsamında İran'a uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştır.⁸² Söz konusu gelişme, İran'ın ülkesindeki zenginleştirilmiş uranyumun %98'ni ülke dışına çıkarması, uranyum zenginleştirmede kullanılan santrifüjlerinin sayısını 2/3 oranında azaltması ve İran'ın önemli nükleer santrallerinden biri olan Arak nükleer reaktörünün çekirdeğinin sökülmesi gibi gelişmelerden sonra gerçekleşmiştir. 1996 yılından bu yana farklı sektörlerde İran'a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması, bölge güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Yaptırımların kaldırılmasının ardından Tahran'ın enerji, finans ve sanayi gibi İran'ın ambargo döneminde tamamen dışında kaldığı makro sektörlerde yeniden uluslararası sisteme dâhil olmasının, bölge istikrarına olumlu katkılar yapmasının muhtemel olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle söz konusu etkilerin enerji piyasalarında kayda değer bir şekilde görüleceği, bu kapsamda İran'ın günlük bir milyon varil olan petrol üretiminin kısa bir süre içinde 2-2,5 milyon varile çıkarmasının beklendiği; bununla birlikte doğalgaz taşınım hatlarına ilişkin yeni projelerin gündeme gelebileceği muhtemeldir. Bu kapsamda yaptırımların kaldırılmasının ardından, Afganistan üzerinden geçmesi muhtemel bir enerji taşınım hattının bölgesel güvenliğe olumlu etkiler yapacağı ve karşılıklı güvenlik bağımlılığını daha da arttıracakı düşünülmektedir. Çalışmamızda vardığımız bir diğer önemli sonuç, nükleer anlaşma ve benzeri önemli gelişmelerin, Buzan ve Wæver'in *Regions and Power* başlıklı çalışmalarında Afganistan ve Güney Asya kompleksi için ortaya koydukları tezin 11 Eylül sonrası dönemde değiştiğini ve söz konusu tezin yeniden ele alınmasını gerekli kıldığını ortaya koymaktadır.

81 BM'nin 5 daimi üyesi ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya'dan oluşan ülkeler grubudur.

82 BBC Persian, http://www.bbc.com/persian/iran/2016/01/160120_t01_aftersanc012016.

Kaynakça

Kitaplar

- Ahmed Raşid, Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun (Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia), çev: Osman Akınhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001.
- Amin Saikal, Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival, I.B. Tauris Publications, New York, 2012.
- Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, ORSAM Asya Araştırmaları Programı, Mart 2011, Rapor No:31.
- Atay Akdevelioğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004).
- Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998.
- Barry Buzan, Ole Wæver, Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991.
- Barry Buzan, People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations, Brighton, Harvester Wheatsheaf, 1983.
- Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü, SETA Yayınları XI, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara.
- Cansın Özel, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, Bilgesam Yayınları, 2013.
- Emin Akhundzada, Seray Özkan, İran Enerji Görünümü, Hazar Strateji

- Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Aralık 2014, İstanbul.
- Esedullah Oğuz, Hedef Ülke Afganistan, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü 2002 Raporu (Human Rights Watch Report 2002), Closed Door Policy: Afghan Refugees in Pakistan and Iran, Vol. 14, No. 2.
- Kayhan Barzegar, Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan, The Washington Quarterly, (2014).
- Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, Kısa Ortadoğu Tarihi (A Concise History of Middle East), çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul.
- Mecid Rençberdar, İbrahim Abbas, Kumek-Hayı Maliyi İran Ba Afganistan: Ehdañı ve Asarı İğtisadıyı An, sid. ir.
- Muahmmmed Rıza Hafızani, İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolityki Cedidi İran, Research Journal on Islamic Revolution, Vol 2, No 5, Winter 2013.
- Nouredin Nimeti, Cünbüşi Mukave-mat ve Tehacümü Şureviy beh Afğistan der Salhayı 1979-1989, Siyaset Bilimi ve Hukuk Üniversitesi Dergisi, Tahran, 2013, 43. Cilt, 2. Sayı.
- Ole Wæver, Concepts of Security, University of Copenhagen Press, Kopenhagen, 1997.
- R. K. Ramazani, Iran's Foreign Policy: Both North and South, The Middle East Journal, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3.
- Sinem Akgül-Açıkmeşe, Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri, Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 30
- Sumitha Kutty Narayanan, Iran's Continuing Interests in Afghanistan, The Washington Quarterly, 2014.

William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi (A History of the Modern Middle East), çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008, İstanbul.

Z. Nilüfer Karacasulu, Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan, Beta Yayıncılık, 2011, İstanbul.

İnternet Kaynakları

“Afghanistan Reconstruction: Fact vs. Fantasy, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR)”, New York City, 2015.

“BP Statistical Review of World Energy”, June 2015.

“Head of Iran’s Customs, Abbas Memarzadeh, ‘The Volume of Trade between Iran and Other Countries’ ”, Khabar Online, 27 Ekim 2012.

“İran”, BBCPersian, 16.01.2016.

“İran ABD Müzakereleri Ekseninde İran’ın Irak Politikası”, TASAM, 21.06.2011.

“İranlı Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj”, ORSAM.

“NATO Sonrası Afganistan ve İran”, Dicle Sasaoğlu, *Bilgesam*, Mart 2015.

“Official: Iran-Afghanistan Bilateral Ties Unaffected” by Western Sanctions, Fars News Agency, Şubat 2013